

ENGLER ÁGNES

PÁRKAPCSOLAT ÉS CSALÁDTERVEZÉS A NEMZETI IDENTITÁS TÜKRÉBEN

Az egyén életét nagymértékben meghatározza származása és életútja: milyen családban nő fel, milyen értékeket és normákat kap örökölni, milyen nevelésben és oktatásban részesül az otthon falain kívül, milyen közösségek értékei, szokásai hatnak ezen felül rá, milyen társadalmi-gazdasági környezetben megy végbe ez a többszintű szocializáció. Az önazonosság, az identitás kialakulását a származási, öröklött adottságok mellett az egyént körülvevő mikro- és makrovilágok szereplői, azok viszonya, kapcsolódása, az ott érvényesülő vagy kevésbé érvényesülő folyamatok folyamatosan alakítják.

Tanulmányunkban a határon túli magyarok körében végzett vizsgálat alapján arra keressük a választ, mi és hogyan befolyásolja a magyar nemzeti identitás kialakulását. Kérdésünk továbbá az, vajon kimutatható-e összefüggés a nemzeti identitás és a gyermekvállalási hajlandóság között. A határon túli területeken élő magyarok fennmaradása nemcsak számszerűsíthetően (népességszámban) adhat okot az aggodalomra (magyar gyermekek megszületése, magyarok szülőföldön maradása), hanem magyar mivoltuk, magyarságtudatuk megőrzése és annak átadása a következő generációnak szintén sarkalatos kérdés. Ebben a gyermekvállalásnak, gyermeknevelésnek hangsúlyos szerepe van.

Szakirodalom

A nemzeti identitás Pataki¹ gyakran idézett megfogalmazásában az énrendszerünknek az alkotóeleme, amely „a nemzetietnikai csoporthoz való tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékelő és érzelmi mozzanatával, valamint viselkedési diszpozíciójával egyetemben”. Gereben és Tomka² ezt azzal egészíti ki, hogy a nemzeti identitástudat „nem

1 Pataki Ferenc: Nemzetkarakterológia. *Magyar Tudomány*, 1997. 104 (1–12). 169–179.

2 Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat*. JTMR Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet: Budapest, 2000. 62.

valamiféle külsődleges díszé, hanem szerves tartozéka az emberi személyiség értékvilágának és kulturális beállítottságának”. Gereben³ az identitástudat azon alkotóelemeit emeli ki, amelyek különösen és fokozottan kisebbségi létben meghatározók: fennmaradásra való törekvés, megőrzés, személyek és közösségek tartósan azonosak maradása önmagukkal.

Gereben és Tomka⁴ erdélyi vizsgálatában hét különböző identitástípust azonosított: cselekvéses vállalat (értékek megőrzése, továbbadása), kulturális (amely az anyanyelvre, hagyományra, vallásra épít), az emocionális (pozitív érzelmű, büszkeség, öröm), tartozni valahová (közösséghez, nemzethez, szülőföldhöz), természetes (beleszületünk), kizárólag negatív (hátrányos helyzet, elnyomás, nehézségek), közömbös (semmi különös nem jelent). Gereben⁵ a nemzeti azonosság maradandóságát és értékőrző jellegét látja leginkább megnyilvánulni és tekinti tipikusnak, eltérően más, atipikus megnyilvánulásoktól (pl. közömbösség, feladás, identitáscsere). Vizsgálatából kiderül továbbá, hogy az identitásra ható legerősebb tényező az anyanyelvi összetartozás és a család, a családi nevelés. Az iskolai oktatás, nevelés közepmezőnyben végzett, a vallásosság a fontossági rangsor utolsó harmadában szerepelt. Bocz és Antal⁶ kutatásában a nemzeti identitásra ható legerősebb tényezők között találjuk a családi háttérrel (házasságban élés, több gyermek nevelése) és a vallásosságot, amelyek növelték a nemzeti büszkeséget és lojalitást. Gereben és Tomka⁷ a vallásosság és a nemzettudat között szintén egyértelmű összefüggéseket mutatott ki. A nem vallásosak jellemzően közömbösek voltak a nemzettudatot illetően, a vallásos megkérdezetteknek pedig erősebb nemzeti identitása volt. Az aktívabb, mélyebb vallásos élet pedig mélyebb, tevékenyebb nemzeti kötődést jelentett. Vizsgálatukból kiderül, hogy a vallási és nemzeti identitás erősen összefügg és kölcsönösen erősíti egymást.

Pataki⁸ a nemzeti öntudat átörökítését egyértelműen a szocializációs folyamatban látja, mégpedig olyan identitásképzőkön keresztül, mint az anyanyelv, a kultúra, nemzeti történelem és irodalom, a közösség elbeszélései. Ezek jó esetben a családi és más kisközösségekben alapozzák meg még gyermekkorban az identitást, majd később az oktatásnak is fontos szerep jut a nemzetazonosság megerősítésében. Az anyanyelvi oktatásnak és az ahhoz való

3 Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris: Budapest, 1999.

4 Gereben Ferenc – Tomka Miklós, 2000. Vallásosság és nemzettudat, i. m.

5 Gereben Ferenc, 1999. Identitás, kultúra, kisebbség, i. m.

6 Bocz János György – Antal István: Büszkeség, lojalitás és önkritika: a Hungarostudy 2021 adatfelvétel nemzeti identitással kapcsolatos állításainak összehasonlító elemzése. In: Engler Ágnes – Purebl György – Susánszky Éva – Székely András (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2021. Család – egészség – közösség: Hungarostudy 2021 tanulmányok*. Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért: Budapest, 2022. 489–520.

7 Gereben Ferenc – Tomka Miklós, 2000. Vallásosság és nemzettudat, i. m.

8 Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó: Budapest, 1997.

hozzáférésnek megkérdőjelezhetetlen a jelentősége és szerepe (lásd például⁹), csakúgy, mint a magyar nyelv használatának a családban, a baráti közösségekben, kisközösségekben¹⁰ vagy például a hivatalos ügyek intézésében.¹¹

Optimális esetben a különböző szocializációs színterek (így pl. a család, iskola politika, média, vallás) egységes módon és céllal közvetítik a nemzetazonosságot, ami kisebbségi létben nem egyértelműen következik be. Pedig a szocializációs folyamat kétféle eredménye – ami Kozma¹² szerint a közösség túlélésének biztosítása és ezen biztos alapokra építő új generációnak az új kihívásokra adott megfelelésképesége – a nemzet fennmaradását biztosítja. Székely¹³ úgy véli, a generációk karakterét a szocializációs közegek határozzák meg, a generációváltás pedig különösen kitapintható a szocializációs színterek megváltozása idején. Az ifjúságkutatások tanulságai alátámasztják, hogy a három hagyományos szocializációs színtér (család; iskola és munkahely; szabadidő, sport, civil aktivitás) mellett az új médiatér önállóan értelmezhető, olyannyira, hogy a generációs tagolást is befolyásolja. Meglátása szerint a kilencvenes évek óta egyfajta csendes generációról beszélhetünk, amelyre bizonytalanság, passzivitás jellemző, köszönhetően a szocializációs színterek együttes átalakulásának. Mindez természetesen hatással van az identitásra, a társas kapcsolatokra, a családalapításra, jövőképre is.

A család és a nemzeti identitás ezek alapján elválaszthatatlan fogalomnak tűnnek. Kérdés, vajon csak a múltba visszatekintve azok (ti. a nemzeti identitás a családban gyökerezik), vagy a jövőtervekben is találunk kapcsolatot. A jövőbe vetett bizalom függ az adott társadalmi-gazdasági szereplők, körülmények, folyamatok iránti bizalomtól, ami nagyban befolyásolja az egyéni életterveket és az abba vetett bizalom mértékét. S ha fennáll a bizalom, mellette megjelenik az elköteleződés is,¹⁴ ami fontos szegmens a kapcsolatokban és a nemzeti érzü-

9 Papp Z. Attila: Oktatás a (nyelv) határon: Közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 2015. 24 (3). 129–151.; Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest, 2005; Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás. Irányok és törésvonalak*. Ábel Kiadó: Kolozsvár, 2014; Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Szülföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl*. Debreceni Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2017; Horváth Zsófia: *A kisebbségi magyar közoktatás regionális vetületei. A romániai magyar általános iskolás tanulók családi és iskolai környezetének szerepe az egyéni és közösségi identitás alakulásában*. Kézirat, doktori értekezés. Debrecen, 2016.

10 Székely Levente: Nyelvében él? – Külhoni magyar fiatalok nemzeti kötődése. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (3). 75–102.; Veres Valér: A nemzeti identitás érzelmi megélése a társadalmi, szocializációs háttér kontextusában, a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium, Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 391–410.

11 Ferenc Viktória: Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *Pro Minoritate*, 2015. 9 (ősz). 54–68.; Nagy Gellért: Anyanyelvhasználat a helyi és a megyei tanácsok belső működésében Romániában. *Kisebbségi Szemle*, 2023. 8 (2). 69–86.

12 Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest, 2001.

13 Székely Levente: *Szürke hattyúk*. Enigma 2001 Kiadó: Budapest, 2020.

14 Fukuyama, Francis: *Bizalom*. Európa Könyvkiadó: Budapest, 2022.

letben egyaránt. Az egy bizonyos területen fennálló elköteleződés, bizalom másik területen történő megjelenését korábbi kutatásunkban is alátámasztottuk. Egyetemisták között végzett nagymintás felmérésben két, látszólag messze álló területet kapcsoltunk össze, amikor is a párkapcsolati és a professzionális elköteleződést vizsgáltuk.¹⁵ Az eredmények szerint a társas kapcsolatok terén kedvező attitűddel rendelkező fiatalok a tanulmányi eredményességre való törekvésben és a jövőbeli szakmai aspirációjukban is erősnek mutatkoznak, a magánéleti és szakmai jövőjükre bizalommal tekintenek.

Egy másik korábbi tanulmányunkban kifejezetten a magyar identitás és a gyermekvállalás közötti kapcsolatot figyeltük meg.¹⁶ Egyrészt a nagymintás ifjúságkutatás 2020-as adatbázisát elemezve (szűkítve a 18–29 éves korcsoportra, N = 6646) sikerült kimutatni, hogy a gyermeket nevelők, a több gyermeket nevelők, valamint a gyermeket tervezők és a több gyermeket tervezők körében a legerősebb a nemzeti identitás. Másrészt a Hungarostudy 2021 kutatás (N = 7000) adatainak elemzése szintén azt mutatta, hogy minél több gyermeke van valakinek, annál erősebb a nemzeti érzülete. A még gyermektelenek körében a gyermekvállalási hajlandóság szintén erősen összefügg a nemzeti öntudattal, a bizalom mértékével. A jelenleg elemzett adatbázis első eredményeit bemutató kötetben szintén megerősítést nyert a nemzeti identitás, a családtervezés kapcsolata.¹⁷ Jelen tanulmány a külföldi fiatalok és családok párkapcsolatára, családtervezésére vonatkozó kutatások sorába illeszkedik (többek között¹⁸), de

- 15 Engler Ágnes: Hallgatói elköteleződések hatása a szakmai életpályára. In: Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Press: Nagyváradi, 2015. 210–224.
- 16 Engler Ágnes – Markos Valéria – Bencze Ádám: A gyermekvállalási hajlandóság a magyar identitás tükrében. In: Pusztai Gabriella – Engler Ágnes – Hrabéczy Anett – Bencze Ádám (szerk.): *Mesterség és intelligencia az oktatáskutatásban. Tanulmányok Kozma Tamás tiszteletére*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ: Debrecen, 2024. 230–244.
- 17 Szilágyi Dániel – Rövid Irén – Ludescher Melinda – Deákné Dusa Ágnes – Trásy Lilla – Papházi Tibor: Mérföldkövek a családalapítás útján. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 6–34.; Ludescher Melinda – Pári András – Bencze Ádám – Székely András: Ideálképek. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 34–46.
- 18 Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont Kft.: Budapest, 2018; Papp. Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZY 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017; Györbíró András Csaba: Külföldi családok a járvány idején: Bihar megyei fiatal magyar nők demográfiai és kultúra-fogyasztási jellemzői. *Kapocs*, 2021. 4 (1–2). 21–28.; Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külföldi magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024; Vita Emese – Geambaşu Réka: A határon túli magyar fiatalok párkapcsolat-formálódásának trendjei az ezredforduló után. *Kisebbségi Szemle*, 2022. 7 (2). 7–40.; Papházi Tibor – Béres Orsolya – Barát Edina – Trieb Mariann – Székely András: Párok kapcsolatok és gyermekvállalás a külföldi magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (3). 7–36.; Vita Emese: Ki mit választ? Hasonlóságok és különbségek a határon túli magyar fiatalok demográfiai magatartásában és párkapcsolati jellemzőiben. *Regio*, 2020. 28 (4). 72–107. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkktpt.v28i4.332>; Kiss Tamás: A reprodukív magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (4). 2019.

arra a viszonylag ritkán vizsgált kérdésre helyezve a hangsúlyt, amely a nemzeti identitás és a magánéleti események közötti összefüggésre keresi a választ.

Elemzésünkben leíró statisztikai módszerrel tártuk fel a minta általános jellemzőit a nemzeti hovatartozással kapcsolatban. Klaszteranalízissel (K-Means cluster) az identitás erőssége szerint három mintázatcsoportot azonosítottunk, a klaszterek főbb demográfiai jellemzőit varianciaanalízissel és khí-négyzet-próbákkal tártuk fel. A klaszterek közötti összefüggéseket keresztábra-elemzésekkel vizsgáltuk.

Eredmények

A válaszadók nemzeti identitásának általános jellemzői

A mintába került válaszadók csaknem egésze (95%) úgy nyilatkozott, hogy a magyar az elsődleges nemzetisége, 69%-uk pedig kizárólag magyarnak vallotta magát. A társaknál (házastárs, élettárs, partner) a magyar mint elsődleges nemzetiség kisebb arányban jelenik meg (87,9%), ugyanakkor a kizárólagosan magyar identitásúak aránya magasabb (77,5%). Meg kell jegyezni, hogy a partnerek nemzetiségi hovatartozásának megítélése gyaníthatóan nem ad teljes képet, mivel egyrészt a kérdőívet kitöltő véleménye alapján adatolódik a társ identitása, másrészt a magas válaszhiány (minta egynegyede, 515 fő) miatt a párkapcsolatban élő nem nyilatkozók valószínűleg nem tudtak vagy nem akartak párjuk nevében állást foglalni, harmadrészt a nem nyilatkozók nagy részének a megkérdezés idején nem is volt kapcsolata (452 fő).

A nemzeti identitás egyik meghatározó eleme az anyanyelv, annak használata a családban, az oktatásban, a napi ügyek intézésében. A válaszadók közül csaknem mindenki (97,9%) a magyar nyelvet vallotta anyanyelvének, valószínűleg kisebb-nagyobb közösségeikben ennek használata dominál. A részvétel az anyanyelvi oktatásban azonban csupán részben függ a tanuló és szülei szándékától, hiszen az ország, a régió vagy az adott település etnikai összetétele, a kisebbségi nyelv használatának szabályozása, az oktatási törvények és a magyar nyelvű oktatási intézmények alapításának, fenntarthatóságának lehetőségei is befolyásolják azt. Ezért az igénybe vett oktatásnyelv-használatot nem lehet egyöntetűen a szülők vagy a gyermekek nemzeti identitásával megfeleltetni.

A mintába került válaszadók nagy többsége (90% körül) kisgyermekkorában és gyermekkorában magyar nyelvű intézményi környezetben nevelkedett, egytizedük jellemzően az adott állam nyelvét sajátította el, illetve alkalmazta a formális oktatásban. A nevelési-oktatási szintek növekedésével azonban csökken az anyanyelven történő tanulás

igénybevételének szándéka vagy lehetősége (az óvoda- és iskolaválasztási döntésekről, a szülői szándékokról, az intézményi lehetőségekről a kérdőív alapján nincs adatunk).

A középiskolát az alanyok háromnegyede magyar nyelven végezte, a felsőfokú végzettségük fele magyar nyelvű diplomát szerzett. Nagy valószínűséggel a magyar oktatási nyelvű közép- és felsőoktatási intézmények (az óvoda és általános iskolákhoz képest) limitált rendelkezésre állásával is magyarázható az aránycsökkenés. A válaszadók gyermekei hasonló arányban tanultak magyar pedagógusoktól az első kilenc évfolyamon, illetve jártak magyar óvodába, a felsőbb iskolai fokozatokon pedig már láthatóan megnőtt az anyanyelvi oktatás igénybevétele (vagy a hozzáférés esélye).

A továbbiakban a nemzeti önazonossághoz köthető változók felhasználásával a válaszadók különböző csoportjait igyekszünk kialakítani a magyarságtudat, identitásérzet erősését érzékeltetve.

Válaszadói csoportok nemzeti identitás szerint

A nemzeti identitás szerinti válaszadói csoportok kialakításához a klaszteranalízis módszerét választottuk (K-Means cluster), amelynek során hat változót használtunk fel: anyanyelv (magyar vagy nem magyar), elsődleges nemzetiségi hovatartozás (magyar vagy egyéb), továbbá a nemzeti identitással összefüggő négy tényező megítélését.¹⁹

Fontos megjegyezni, hogy a partner nemzeti hovatartozását nem vettük figyelembe, mivel azt a válaszadó saját „szűrőjén”, megítélésén keresztül értékelte, illetve a magas válaszhány miatt sem foglalkoztunk vele. Másik fontos megjegyzés, hogy a válaszadó vagy a válaszadó gyermekeiknek iskoláztatását sem emeltük be a klaszteranalízisbe az előzőekben elmondottak miatt (ti. nem minden esetben a szülő vagy a tanuló szándéka valósul meg a magyar nyelvű vagy az államnyelvi – esetleg egyéb nyelvű – oktatás választásában).

19 A klaszterelemzésbe bevont változók: anyanyelv (1 = magyar, 2 = egyéb); az elsődleges nemzetiségi hovatartozás (1 = magyar, 2 = egyéb, azaz román, szlovák, szerb, roma, cigány, német, sváb, szász, egyéb); a magyar identitás továbbadása gyermekeinek (nyelv megtanítása, magyar iskolaválasztás), a magyarsága, identitása, a magyar közösséghez való tartozás (programok, szervezetek eseményeinek látogatása) és a hagyományok tisztelete (szokások megőrzése) tényezők megítélése négyfokú skálán. N = 1892, p = 0,000.

	Fő	Százalék
1. Erős nemzeti identitású	999	52,8
2. Gyenge nemzeti identitású	268	14,2
3. Bizonytalan nemzeti identitású	626	33,0
Összesen	1893	100,0

1. táblázat: Nemzeti identitás szerinti válaszadói csoportok, fő, százalék (N = 1892) p = 0,000

	1	2	3
Anyanyelv	1,01	1,06	1,01
Elsődleges nemzeti hovatartozás	1,03	1,13	1,06
Magyarság, identitás fontossága	3,89	1,72	2,95
Hagyományok tisztelete, szokások megőrzésének fontossága	3,80	1,94	2,86
A magyar közösséghez való tartozás fontossága (programok, szervezetek eseményeinek látogatása)	3,80	1,57	2,71
A magyar identitás továbbadásának fontossága gyermekei számára (nyelv megtanítása, magyar iskolaválasztás)	3,95	2,01	3,28
N	999	268	626

2. táblázat: A nemzeti identitás alapján kialakított klasztercsoportok klaszterközéppontjai

A nemzeti hovatartozás szerint három klasztert sikerült azonosítani (1. táblázat), a klaszterközéppontokat a 2. táblázat mutatja be. Az első, legnépesebb klasztert *erős nemzeti identitású* csoportnak neveztük el, mivel az ide tartozó válaszadókat (999 fő) minden tekintetben erős nemzeti öntudat jellemzi: szinte kizárólag magyar anyanyelvűek és kizárólagosan magyar nemzetiségűek, kiemelkedően fontosnak tartják a nemzeti értékeket és azok továbbadását. A második csoport az ellentéte az előzőnek, ezért *gyenge nemzeti identitásúak*

elnevezéssel illetük (268 fő). Az itt megjelenő válaszadók a legkevésbé nemzeti érzelműek, minden vizsgált érték esetében a leggyengébb identitásérzet mutatkozott meg. A harmadik csoportot *bizonytalan nemzeti identitásúak*nak neveztük el (626 fő), mivel a magyarságtudatuk ugyan fennáll (inkább elsődlegesen, mintsem kizárólagosan, de magyarnak vallják magukat és magyar az anyanyelvük), de a hagyományok, értékek tisztelete és továbbvitele kevésbé fontos számukra.

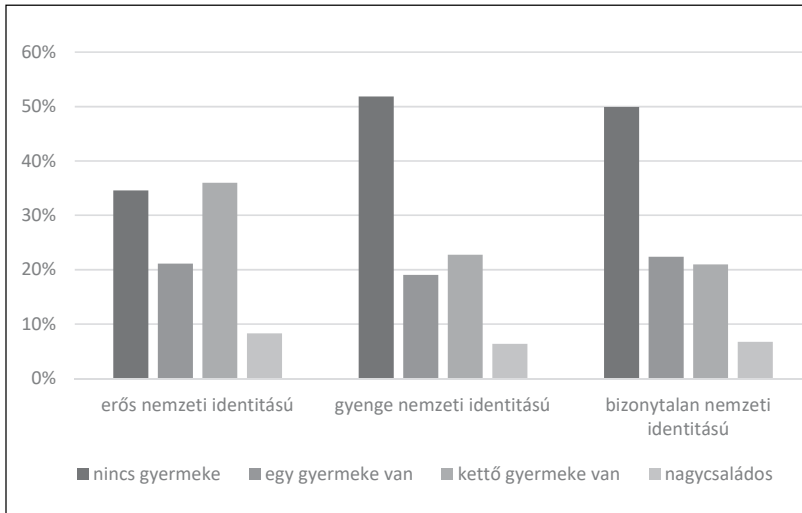
A válaszadói csoportok demográfiai jellemzőinek feltárására keresztábra (khí-négyzet-próba) és varianciaanalízis (ANOVA) módszereket használtunk. Az elemzés során számos szignifikáns eltérést találtunk (földrajzi elhelyezkedés, életkor, családi állapot, a társ etnikai hovatartozása, gyermekszám, származási családszerkezet, vallásosság, felekezeti hovatartozás, gazdasági aktivitás, szubjektív anyagi helyzet, tanulmányok nyelve), de nem volt szignifikáns különbség a nem, a válaszadó iskolai végzettsége és a válaszadó partnerének iskolai végzettsége tekintetében.

A külföldi földrajzi területeket tekintve elmondható, hogy Erdélyben és a Vajdaságban leginkább erős nemzeti identitású csoportba tartozókat találunk (58-54%), gyenge identitásúak a két határon túli területen egytized körüliek, még közel harmaduk (30%) bizonytalan identitású. A Felvidéken élők 40%-a erős, 19%-a gyenge, 41%-a bizonytalan nemzeti identitású.

A mintába került válaszadók átlagéletkora 34,2 év, ez közel áll a gyenge identitásúak átlagéletkorához (33,6). Az erős nemzeti identitásúak átlagéletkora ennél magasabb (35,8), még a bizonytalanoké alacsonyabb (32,2; az összefüggés szignifikanciaszintje 0,000).

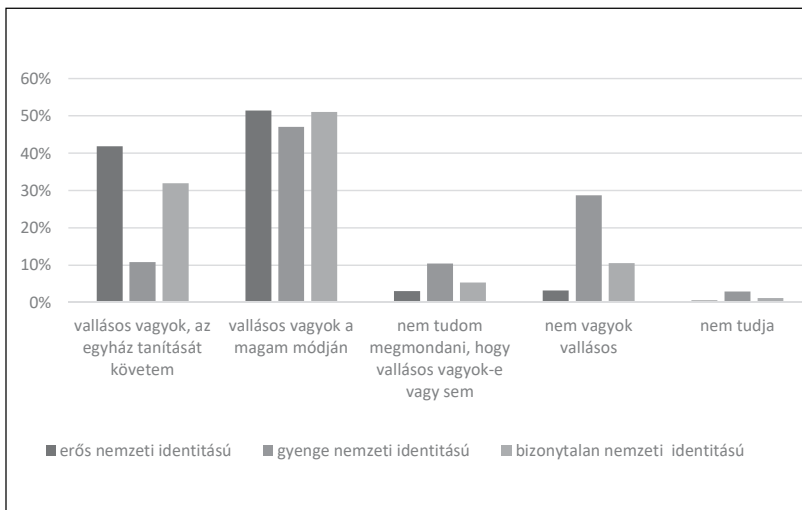
A családi állapot szintén meghatározónak bizonyult, mivel az erős nemzeti identitásúak jellemzően házasságban élnek, a párkapcsolatban élő nem házasok tipikusan a bizonytalan identitásúak közé tartoznak, míg az egyedülállók a gyenge nemzeti identitásúak között felülreprezentáltak ($p = 0,000$). A házastársak, élettársak, partnerek etnikai hovatartozása leképezi a válaszadók identitását: az erős identitásúak társainak 95%-a magyarnak vallja magát, a gyenge nemzeti identitásúak társainak már csak 70%-a, a harmadik csoport 86%-a él vegyes házasságban ($p = 0,000$).

Valószínűleg az életkori sajátosságokból is adódik, hogy a jellemzően idősebb és házas erős identitásúak nevelnek magasabb arányban gyermeket (66%), a másik két csoportnak hasonló arányban (48-50%) van gyermekük (1. ábra). A gyermekek száma közötti eltérés is jelentős ($p = 0,000$): amellett, hogy a mintába került válaszadók jellemzően két gyermeket nevelnek, az erős identitásúak között találjuk a legtöbb nagycsaládot, a bizonytalan identitásúaknál az egygyermekeseket.

1. ábra: A nemzeti identitás szerint vizsgált csoportok gyermekszám szerinti megoszlása, százalék ($N = 1892$) $p = 0,000$

A származási család típusa szintén meghatározó, két szempontból is, egyfelől a család-szerkezet, másfelől a testvérszám mentén. Az erős nemzeti identitású alanyok közel 90%-a teljes családban nőtt fel, 86%-uk testvérral együtt úgy, hogy mindkét vér szerinti szülő jelen volt az életükben (a kérdőív kérdése alapján 14 éves korukig). A gyenge identitásúak 73%-a érkezett teljes családból, közel 80%-uknak testvére van. A bizonytalanok 82%-a élt vér szerinti szüleivel és 83%-a testvérral ($p = 0,000$).

2. ábra: A nemzeti identitás szerint vizsgált csoportok vallásosság szerinti megoszlása, százalék ($N = 1887$) $p = 0,000$

Vallási önbesorolás szerint mindhárom csoport közel fele a legtöbb válaszadót tömörítő, maga módján vallásosak közé tartozik (2. ábra). Az egyház tanítása szerint vallásosak között magasan felülreprezentáltak az erős nemzeti identitásúak, az egyértelműen nem vallásosak és a magukat be nem sorolók között pedig a gyenge nemzeti identitásúak.

A tanulmányi életútra visszatekintve az tapasztalható, hogy a nemzeti identitás erőssége szorosan összefügg azzal, milyen nyelvű óvodába és iskolákba jártak az alanyok. A felsőfokú tanulmányok kivételével minden fokozaton erős szignifikáns összefüggéseket találunk, amelyek a nyelvi közeg jelentőségét jelzik, miszerint a magyar nemzettudat annál erősebb, minél inkább lehetősége, alkalma volt a válaszadónak magyar nyelvű oktatási-nevelési intézménybe járni.

A három válaszadói csoport demográfiai jellemzőit a 3. táblázat foglalja össze (kizárólag a szignifikáns eltéréseket bemutatva). A továbbiakban megvizsgáljuk a különböző nemzeti identitású csoportok gyermekvállalással kapcsolatos beállítódását, terveit.

	Erős nemzeti identitású	Gyenge nemzeti identitású	Bizonytalan nemzeti identitású
lakóhely (p = 0,000)	Erdélyben és Vajdaságban magas az arányuk (58%, 54%)	Felvidéken a legmagasabb az arányuk (19%)	Felvidéken a legmagasabb az arányuk (41%)
életkor (p = 0,000)	legmagasabb átlagéletkor (35,7 év)	átlagéletkor 33,5 év	legalacsonyabb átlagéletkor (32,1 év)
családi állapot (p = 0,000)	itt a legmagasabb a házasságban élők aránya (57%)	itt a legmagasabb az egyedülállók aránya (24%)	itt a legmagasabb a nem házas párok aránya (35%)
házastárs, partner nemzeti hovatartozása (p = 0,000)	csaknem teljes mértékben magyar (95%)	itt a legalacsonyabb a magyar partnerek aránya (70%)	a magyar partnerek aránya 84%
gyermekszám (p = 0,000)	jellemzően két gyermek (35%), itt a legmagasabb a nagycsaládosok aránya (8%)	magas a gyermektelenek aránya (52%); jellemzően egy (19%) vagy két gyermek (23%)	magas a gyermektelenek aránya (50%); jellemzően egy (22%) vagy két gyermek (21%)

	Erős nemzeti identitású	Gyenge nemzeti identitású	Bizonytalan nemzeti identitású
a származási család szerkezete (p = 0,000)	itt a legmagasabb az aránya a teljes családban felnőőknek (87%)	itt a legalacsonyabb az aránya a teljes családban felnőőknek (73%); a legmagasabb az aránya az egyszülős családból (12%) és a mozaikcsaládból (9%) érkezőknek, illetve a nagyszülők által felneveltnek (5%)	teljes családban felnőők aránya 82%; viszonylag magas az egyszülős családban nevelkedettek aránya (9%)
testvérszám (p = 0,006)	itt a legmagasabb az aránya a testvérekkel rendelkezőknek (86%)	itt a legalacsonyabb az aránya a testvérekkel rendelkezőknek (79%)	83%-uknak van testvére
vallásosság (p = 0,000)	itt a legmagasabb az aránya az egyház tanítása szerinti vallásosoknak (42%) és legalacsonyabb az egyértelműen nem vallásosoknak (3%)	itt a legalacsonyabb az aránya az egyház tanítása szerinti vallásosoknak (11%), valamint a legmagasabb az egyértelműen nem vallásosoknak (29%) és a bizonytalanoknak (10%)	viszonylag magas az egyház tanításait követők aránya (32%), a maguk módján vallásosak aránya magas (51%)
gazdasági aktivitás (p = 0,000)	magas a foglalkoztatottak az aránya (75%)	magas a foglalkoztatottak aránya (74%)	a foglalkoztatottak aránya 69%; itt a legmagasabb az aránya a gyermekgondozási szabadságon lévőknek (9%)
szubjektív anyagi helyzet (p = 0,000)	magas a gondok nélkül élők (14%) és az elfogadhatóan élők (55%) aránya	itt a legmagasabb a gondok nélkül élők aránya (16%), de itt a legmagasabb a nélkülözők (5%) és anyagi gondokkal küzdők (10%) aránya is	az elfogadhatóan élők aránya 53%, gondok nélkül élők 13%
tanulmányok nyelve (p = 0,000; 0,006)	minden nevelési-oktatási szinten itt a legmagasabb a magyar nyelven tanulók aránya	minden nevelési-oktatási szinten itt a legalacsonyabb a magyar nyelven tanulók aránya	alacsonyabb a magyar nyelvű óvodába és a magyar felsőoktatásba járók aránya

3. táblázat: A nemzeti identitás szerint vizsgált csoportok demográfiai jellemzőinek összefoglalása

A gyermekvállalás és a nemzeti identitás összefüggései

A mintába került válaszadók 58%-a nevel vér szerinti vagy örökbe fogadott gyermeket. A vizsgált csoportok közül legmagasabb arányban az erős nemzeti identitásúak (66%), a másik két csoporthoz tartozó alanyok felének van gyermeke (gyenge: 48%, bizonytalan 50%). A kérdőív egyik négyfokú skáláján (nem, inkább nem, inkább igen, igen) értékelni kellett azt az állítást, miszerint „annyi gyermeke van, amennyit szeretne”. Az átlagértékek sorrendje alapján az erős identitásúak érzik leginkább, hogy megszülettek a tervezett gyermekeik (2,75), legkevésbé a bizonytalan identitásúak (2,41), a gyenge nemzeti identitásúaknál ez az érték 2,55 ($p = 0,000$).

A kérdőívben a gyermekvállalásra vonatkozóan három különböző adatsorunk van: képet kapunk az ideálisnak vélt gyermekszámról, megismerhetjük, hogy a válaszadók saját életükben összesen hány gyermeket terveznek, továbbá a következő öt éven belül vállalnak-e gyermeket. Ezek a tervek egyre konkrétan érintik a kitöltőt, hiszen az ideális gyermekszám általában fogalmazható meg, a tervezett gyermekszám kimondottan a megkérdezett életére vonatkozik, az öt év pedig ugyanerre, de belátható időn belül, tehát folyamatban lévő, vagy csaknem eldöntött kérdéskört feszeget.

Az ideálisnak tartott átlagos gyermekszám a következőképp alakul a három csoportban ($p = 0,000$): szintén az erős identitásúak esetében a legmagasabb (2,29), a legalacsonyabb viszont a gyenge identitású csoportban (2,0), a bizonytalanoknál 2,18 (4. táblázat). Mindhárom esetben magasnak mondható az érték, mivel eléri, illetve meghaladja a társadalmi reprodukcióhoz szükséges átlagos gyermekszámot. Hasonlóan kedvező kép bontakozik ki a saját életre vonatkozóan, hiszen az átlagok szintén 2 körül alakulnak. A tervezett gyermekszám nagyságrendileg és sorrendileg is illeszkedik az ideális gyermekszámhoz a három klaszterben.

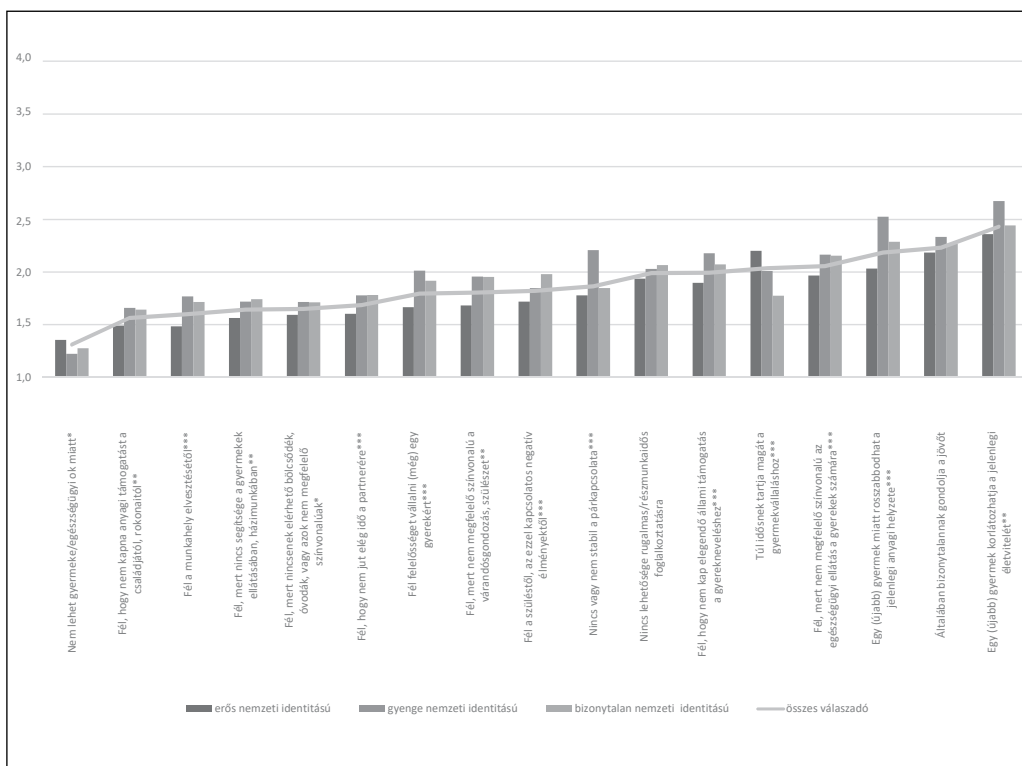
A konkrét, ötéves tervekre vonatkozóan azonban megfordul a sorrend: a bizonytalan nemzeti identitásúak gondolják legnagyobb arányban úgy, hogy a közeljövőben gyermekük születik (38%), a gyenge identitásúak bő harmada (35%), az első csoport bő negyede (28%). A közeli tervek mögött valószínűsíthetően már többször átgondolt kérdések, döntési lehetőségek állnak, így, ha nem is garantált, de vélelmezhető a családbővülés ezeknél a válaszadóknál. Az erős identitásúak nevelnek a legnagyobb arányban gyermeket (66%), emellett átlagéletkoruk magasabb, így esetükben az összes tervezett gyerek szám vélhetően nagyobb részben megvalósult, ezért az alacsonyabb arányú ötéves terv nem meglepő. A másik két csoport tagjainak fele nevel gyermeket. Láthatóan a bizonytalan identitásúak gondolkodnak nagyobb gyermekszámban (2,13), ennek megvalósítására törekedve valamennyivel magasabb arányban realizálják a gyermekáldást a közeljövőben (35%).

	Ideálisnak vélt gyermekszám ($p = 0,000$)		Saját életére tervezett összes gyermekszám ($p = 0,000$)		A következő öt éven belüli gyermekvállalási szándék, biztosan gyermeket tervezők aránya, százalék ($p = 0,000$)
	átlag	szórás	átlag	szórás	
erős nemzeti identitású	2,29	0,64	2,20	0,91	27,8%
gyenge nemzeti identitású	2,00	0,86	1,90	0,96	34,5%
bizonytalan nemzeti identitású	2,18	0,67	2,13	1,24	37,7%
összes válaszadó	2,21	0,69	2,13	1,04	32,0%

4. táblázat: A gyermekvállalással kapcsolatos nézetek és tervek a nemzeti identitás szerint vizsgált csoportokban, átlag négyfokú skálán; százalék (N = 1826; 1794)

A hasonló arányban családos gyenge és bizonytalan nemzeti identitású csoportot összehasonlítva elmondható, hogy az utóbbi több gyermeket tart ideálisnak, többet is tervez saját életében, és a közeljövőben is – ezek alapján óvatos következtetést vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a bizonytalan identitásúakban több további gyermekvállalási potenciál rejlik, mint a gyenge identitásúakban.

A családalapítási vagy családbővítési terveket közelebbről is megismerhetjük vagy megérthetjük, ha többet megtudunk a csoportok gyermekvállalási attitűdjéről. A gyermekvállalás összetett kérdés, számos körülmény, feltétel mérlegelendő a döntési mechanizmus során, ezek egy része a páron vagy annak szűkebb környezetén túlmutató gazdasági-társadalmi tényező. A kérdőív felsorolt néhányat ezek közül, leginkább az aggodalomra okot adó vagy kockázati tényezőkre alapozva. A 3. ábra alapján kirajzolódó összkép némileg meglepő, hiszen olyan félelmek kerültek a rangsor elejére, amelyek alapvetően a válaszadó jelenlegi berendezkedésére, életére vonatkozó fenyegetést jelentik (megváltozik a jelenlegi életvitel, anyagi helyzet) vagy a jövőbe vetett bizalom megingását jelzik. Való igaz, hogy a négyfokú skálán az első helyek is 2,7 körüli átlagértékekkel indulnak, tehát a különböző tényezők közepesen vagy kevésbé erős aggodalmakat takarnak.

3. ábra: A gyermekvállalással kapcsolatos állítások megítélése a nemzeti identitás szerint vizsgált csoportokban, átlag négyfokú skálán (N = 1867) (Mennyire igaz az Ön esetében, hogy...)

Megjegyzés: * $p = 0,05$ - $0,01$ ** $p = 0,01$ - $0,001$ *** $p = 0,001$ >

A kérdőívben szereplő eredeti kérdés: A gyermekvállalással kapcsolatban fogalmaztunk meg állításokat.

Kérem, 1–4-ig terjedő skálán határozza meg, hogy az Ön esetében mennyire igazak ezek az állítások (ahol a 4-es azt jelenti, hogy teljes mértékben, az 1-es pedig azt, hogy egyáltalán nem).

Az első három helyen álló ok mindegyikét a gyenge nemzeti identitásúak értékelik felül (a jövő bizonytalansága nem szignifikáns), az erős identitással bírók pedig alulpontozzák ezeket. A leginkább a gyenge nemzeti identitásúakra jellemző individualista-materiális gondolkodás (életvitel [2,7] és az egzisztencia [2,5] féltése) mellett saját csoportjukon belül markánsan megjelenik a párkapcsolati és szülői szerepekkel kapcsolatos problémakör (párkapcsolat hiánya vagy instabilitása [2,2], félelem a felelősségvállalástól [2]), illetve szintén az anyagiakhoz kapcsolódó állami támogatás elégtelensége [2,2]). Ám az egzisztenciális és családi szerepek miatti aggodalomhoz sok más is társul, hiszen az összes többi félelem (kivéve az egészség) területén is felülreprezentáltak.

Úgy tűnik tehát, hogy egy olyan csoport jelenik itt meg a gyenge nemzeti identitásúak „alakjában”, amely párkapcsolatában, családi életében, közösségi hálójában, nemzeti identitásában eddig sem ért el megnyugtató élethelyzetet, és ez kivetül a jövőterveikre is.

Láttuk, hogy a családalapítási (bővítési) szándék megjelenik, rövid távon harmaduk biztosan tervez gyermeket, ugyanakkor rendkívül erős aggodalmak övezik jövőképüket.

A bizonytalan nemzeti identitásúak csoportjában eleve több a párkapcsolattal rendelkező és a gyermeket nevelő illetve, akik valamennyivel több gyermeket is tartanak ideálisnak és terveznek, bizonyos területeken mégis hasonló mértékű félelemről számoltak be. Szintén a teljes minta átlagán felül aggódnak az anyagi helyzetük megváltozásáért (2,3), az állami támogatás (2,0) és a szülői felelősség miatt (2), de esetükben két másik terület miatti bizonytalanság is kirajzolódik. Az egyik a várandóssággal, szüléssel kapcsolatos aggodás: nincs megfelelő egészségügyi ellátás a gyermek számára (2,2) nem megfelelő a várandósgondozás és szülészeti ellátás (2), félelem a szüléstől és negatív szülésélménytől (2). A másik jól körülhatárolható terület a munkával kapcsolatos: egyrészt a munkaerőpiaci részvétel bizonytalansága (munkahely elvesztés, részmunkaidő limitáltsága), másrészt az otthoni munkavégzés (nincs segítség az otthoni feladatokban, nem jut ideje a párjára). Mindkét problémakör erősen befolyásolja a gyermekvállalási döntéseket, ezért kérdéses, hogy ezek valós fennállása esetén a gyermekvállalás szempontjából egyébként inkább pozitív beállítódású csoport tagjainak tervei realizálódnak-e.

Az erős nemzeti identitású válaszadók két tényező kivételével minden területet alulpontoztak. Az életkor (ti. túl idősek tartja magát) (2,2) és az egészségügyi problémák (1,4) a csoport korfája és többnyire megvalósult magánéleti tervei miatt érthető okok. Az összes többi területen az átlag alatti aggodalmak jelennek meg, különösen nagy a különbség az átlaghoz és a másik két csoporthoz képest az életszínvonal és az anyagi helyzet féltése esetében. Úgy tűnik, hogy akik már többségében megvalósították a családalapítási terveiket, a különböző tapasztalatok birtokában kisebb jelentőséget tulajdonítanak ezeknek, mint akik még előtte állnak.

Összegzés

Tanulmányunkban a nemzeti identitás és a családalapítási attitűd összefüggéseit vizsgáltuk meg. A nemzeti identitás erőssége és jellemzői alapján klaszterelemzéssel három csoportot hoztunk létre, majd megvizsgáltuk a válaszadói csoportok párkapcsolattal, házassággal kapcsolatos terveit és nézeteit, illetve a családalapításra és családbővítésre vonatkozó elképzeléseit.

Az erős nemzeti identitású csoport rendkívül meghatározó magyarságtudattal rendelkezik, saját életére vonatkoztatva is ragaszkodik a magyar nyelvhez, kultúrához, hagyományokhoz, és a következő generációkban is biztosítani akarja a nemzeti öntudat továbbélését.

Szinte kivétel nélkül olyan környezetben nőttek fel és élnek ma is, amely a magyar identitást abszolút támogatja (magyar nyelv kizárólagos használata; magyar nyelvű oktatásban való részvétel; magyar házastárs). Kiemelkedően családközpontúak, alapvetően a tradicionális értékeket vallják (testvérekkel nőttek fel; akárcsak szüleik, ők maguk is házasságban élnek; kettő vagy több gyermeket vállalnak; vallásos életet élnek, többségében az egyház tanítása szerint). Jellemzően elégedettek, jó egzisztenciális körülmények között élnek, jóllétmutatóik kiemelkedők (aktív munkavállalók; szubjektív anyagi helyzetük az átlagnál jobb; testi-lelki egészségük jobb az átlagnál).

A gyenge nemzeti identitású válaszadói csoport sokkal kevésbé ragaszkodik gyökereihez, és az utódok felé sem kívánja közvetíteni nemzeti értékeket. Demográfiai jellemzőik szinte teljes mértékben az előző csoport karakterének inverzét rajzolják: jellemzően diszfunkciós családokból érkeznek, egykék, magas az egyedülállók aránya, a párkapcsolattal rendelkezők többnyire nem magyar társsal osztják meg életüket, alacsony arányban nevelnek gyermeket, kevésbé volt lehetőségük vagy szándékuk magyar nyelvű oktatásban részesülni, nem élnek vallásos életet és nem vallásosak, közérzeti mutatóik rendkívül kedvezőtlenek.

A harmadik csoportba tartozók, a bizonytalan nemzeti identitásúak magyarságtudattal ugyan rendelkeznek, de a nemzeti hovatartozás érzésének és gyakorlati megvalósulásának továbbadását már nem igénylik. Akárcsak identitásuk, úgy csoportkarakterük (és később láthattuk, attitűdjük is) a másik két klaszter között helyezkedik el, illetve olykor szélsőséges jegyeket hordoznak: jellemzően teljes családban nőttek fel, de magas az egyszülős családban nevelkedettek aránya; kevesebb lehetőségük volt magyar nevelésben-oktatásban részesülni; magas a nem házas párkapcsolatok és a gyermektelenek aránya; viszonylag magas az egyház tanításait követők aránya, de a maguk módján vallásosak aránya is magas; elégedettségi mutatóik bizonyos területeken az erős, más területeken a gyenge identitásúakhoz közelítenek.

A gyermekvállalással kapcsolatos általános kérdés (hány gyermek ideális egy családban), a saját életre tervezett összes gyermekszám és az öt éven belül biztosan tervezett gyermekáldás jól szemlélteti „számokban” a gyermekvállalási attitűdöt. Az ideálisnak vélt és az összes tervezett gyermekszám tekintetében is az erős nemzeti identitásúak járnak elől. Fontos megjegyezni, hogy mindhárom csoportban magas átlagértékek szerepelnek az ideális és tervezett gyermekszám esetében, olyannyira, hogyha ezek egy nemzet életében valóra válnának, fenntarthatóvá válna a népességszám.

A legkonkrétabb tervek (öt éven belüli gyermekvállalás) már nem az erős identitásúaknál a legvalószínűsíthetőbbek (ennek legfőbb oka az ott már többségében megszületett tervezett gyermek), hanem a bizonytalanoknál. A bizonytalan nemzeti identitásúak a

gyenge identitásúakhoz képest több gyermeket tartanak ideálisnak, többet is terveznek saját életükben, és a közeljövőben is – ez nemcsak kiemeli őket az eddig „szürke zónából”, hanem megerősíti észrevételeinket, miszerint a sok esetben tapasztalt „ingadozásuk” a két másik csoport között mégis a hagyományos értékek és életcélok felé mozdítja őket.

A gyermekvállalási szándék és azok megvalósítása azonban számos tényező függvénye, a döntési folyamatban az egyéni vágyak és lehetőségek éppúgy szerepet játszanak, mint a pár közvetlen környezetének adottságai és a nagyívű társadalmi-gazdasági folyamatok, hatások. Ezek találkoznak a párok hozott mintáival, a meglévő értékeivel. Ebből rajzolódik ki néhány mozzanat eredményeinkben is. Az erős nemzeti identitással és erősen családközpontú gondolkodással bíró válaszadók számára a családalapítással (bővítéssel) kapcsolatos különböző kockázati és hátráltató tényezők közel sem olyan aggasztóak, mint a másik két csoport számára.

A bizonytalan nemzeti identitásúak esetében a gyermekszámok kapcsán látott kibontakozó terveket visszafoghatják azok a félelmek, amelyeket például esetükben jól tudunk azonosítani. Ezek jellemzően a munkaerőpiaci boldogulással (atipikus munkaforma, munkavállalás) és az ellátórendszerekkel (egészségügy, gyermekellátás, állami támogatás) függnek össze, de aggódnak a jelenlegi élethelyzetük megváltozása miatt is (anyagi helyzet, életvitel romlása). Ez utóbbi azonban leginkább a gyenge identitásúakat aggasztja, akiknek egyéb területen is tapasztalt individualista szemlélete árnyékként vetül a gyermekvállalási szándékukra. Ezt súlyosbítja az esetükben leginkább tapasztalható aggodalom a felelősségvállalástól, ami nemcsak a saját élethelyzet megváltozása miatt, hanem valószínűleg a negatív egyéni (családi) tapasztalatok miatt is elodázhathatja vagy megakadályozhatja a szülővé válást.

Összességében elmondható, hogy a határon túli magyarok körében végzett vizsgálat jellemzően magyarság- és családcentrikus gondolkodást mutatott ki a jelenre és a jövőtervekre vonatkoztatva egyaránt. A teljes válaszadói mintát közelebbről megvizsgálva azonban jól látszanak azok a törésvonalak, amelyek mentén a magyar nemzeti identitástudat jellege és erőssége egymástól eltérő alakot ölt. Ebben a származási, családi tényezők éppúgy szerepet játszanak, mint a válaszadó jelenlegi társadalmi, gazdasági háttere és egyéb demográfiai jellemzői. A nemzettudat alapján kirajzolódó csoportok lényegében „karakteriknek” megfelelően „viselkednek” a gyermekvállalással kapcsolatos kérdésekben is. Nem véletlen, hiszen a nemzeti önazonosságot és a gyermekvállalási hajlandóságot hasonló értékek, normák, minták határozzák meg, amelyek a társadalom legkisebb egységében, a családban gyökereznek, és a társadalmi szerepvállalásban öltönek testet.

Irodalomjegyzék

Bocz János György – Antal István: Büszkeség, lojalitás és önkritika: a Hungarostudy 2021 adatfelvétel nemzeti identitással kapcsolatos állításainak összehasonlító elemzése. In: Engler Ágnes – Purebl György – Susánszky Éva – Székely András (szerk.): *Magyar Lélekiállapot 2021. Család – egészség – közösség: Hungarostudy 2021 tanulmányok*. Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért: Budapest, 2022. 489–520.

Engler Ágnes: Hallgatói elköteleződések hatása a szakmai életpályára. In: Pusztai, Gabriella; Ceglédi, Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Press: Nagyvárád, 2015. 210–224.

Engler Ágnes – Markos Valéria – Bencze Ádám: A gyermekvállalási hajlandóság a magyar identitás tükrében. In: Pusztai Gabriella – Engler Ágnes – Hrabéczy Anett – Bencze Ádám (szerk.): *Mesterség és intelligencia az oktatáskutatásban. Tanulmányok Kozma Tamás tiszteletére*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ: Debrecen, 2024. 230–244.

Ferenc Viktória: Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelv-választás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *Pro Minoritate* 2015. 9 (ősz). 54–68.

Fukuyama, Francis: *Bizalom*. Európa Könyvkiadó: Budapest, 2022.

Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötelékek. Családkutatás a külhoni magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024.

Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris: Budapest, 1999.

Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat*. JTMR Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet: Budapest, 2000.

Györbiró András Csaba: Külhoni családok a járvány idején: Bihar megyei fiatal magyar nők demográfiai és kultúra-fogyasztási jellemzői. *Kapocs*, 2021. 4 (1–2). 21–28.

Horváth Zsófia: A kisebbségi magyar közoktatás regionális vetületei. A romániai magyar általános iskolás tanulók családi és iskolai környezetének szerepe az egyéni és közösségi identitás alakulásában. Kézirat, doktori értekezés. Debrecen, 2016.

Kiss Tamás: A reprodukció magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (4). 2019.

Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest, 2001.

Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest, 2005.

Ludescher Melinda – Pári András – Bencze Ádám – Székely András: Ideálképek. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötélékek. Családkutatás a külhoni magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 34–46.

Nagy Gellért: Anyanyelvhasználat a helyi és a megyei tanácsok belső működésében Romániában. *Kisebbségi Szemle*, 2023. 8 (2). 69–86.

Papházi Tibor – Béres Orsolya – Baraté Edina – Trieb Mariann – Székely András: Párkapcsolatok és gyermekvállalás a külhoni magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (3). 7–36.

Papp Z. Attila: Oktatás a (nyelv) határon: Közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 2015. 24 (3). 129–151.

Papp. Z. Attila (szerk.) *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYS 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017.

Pataki Ferenc: Nemzetkarakterológia. *Magyar Tudomány*, 1997. 104 (1–12). 169–179.

Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó: Budapest, 1997.

Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás. Irányok és törésvonalak*. Ábel Kiadó: Kolozsvár, 2014.

Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Szülőföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl*. Debreceni Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2017.

Székely Levente: Nyelvében él? – Külhoni magyar fiatalok nemzeti kötődése. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (3). 75–102.

Székely Levente: *Szürke hattyúk*. Enigma 2001 Kiadó: Budapest, 2020.

Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont Kft.: Budapest, 2018.

Szilágyi Dániel – Rövid Irén – Ludescher Melinda – Deákné Dusa Ágnes – Trásy Lilla – Papházi Tibor: Mérföldkövek a családalapítás útján. In: Fűrész Tünde – Kántor Zoltán – Székely Levente (szerk.): *Kötélékek. Családkutatás a külhoni magyarok körében*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2024. 16–34.

Veres Valér: A nemzeti identitás érzelmi megélése a társadalmi, szocializációs háttér kontextusában, a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZys 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium, Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 391–410.

Vita Emese – Geambaşu Réka: A határon túli magyar fiatalok párkapcsolat-formálódásának trendjei az ezredforduló után. *Kisebbségi Szemle*, 2022. 7 (2). 7–40.

Vita Emese: Ki mit választ? Hasonlóságok és különbségek a határon túli magyar fiatalok demográfiai magatartásában és párkapcsolati jellemzőiben. *Regio*, 2020. 28 (4). 72–107. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v28i4.332>